

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

„ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ”
 ДРАГИШЕ ЖИВКОВИЋА: ЊЕНА НАУЧНА
 И ПЕДАГОШКА МИСИЈА

1

Теорија књижевности Драгише Живковића представља научни и педагошки феномен посебне врсте. Специфичност тога феномена садржана је у чињеници да у историји српске књижевно-теоријске мисли не постоји ни један једини сличан пример тако дуговечног приручника који у наставној пракси опстаје пуних шест деценија. Након појаве првог издања ове књиге 1955. године, уследила је серија нових издања од којих је тешко утврдити чак и то колико их је тачно било. Укупно седам издавачких кућа бринуло је о публикавању ове књиге: „Народна књига”, „Научна књига”, Завод за уџбенике и наставна средства (повремено је умео да се придружи и Завод из Новог Сада), „Драганић” из Београда, „Свјетлост” и Завод за издавање уџбеника из Сарајева, те „Епоха” из Пожеге.

Прво издање појавило се 1955. код „Народне књиге” у Београду. Веома брзо, већ 1958. године, уследило је друго, измењено издање код сарајевске „Свјетлости”, а 1960. и треће издање код истог издавача: оба ова издања изашла су у ћириличној и латиничној верзији, што би се могло посматрати као још два засебна издања. Четврто издање појавило се 1961. код Завода за издавање уџбеника у Сарајеву, да би пето издање било објављено код „Научне књиге” у Београду 1963. године. Уследила су потом заједничка издања „Научне књиге” из Београда и „Свјетлости” из Сарајева и то осам година узастопно: шесто издање 1964, седмо 1965, осмо 1966, девето 1967, десето 1968, једанаесто 1969, дванаесто 1970. и тринаесто 1971. године. Потом су се издавачи поново раздвојили:

тринаесто издање појавило се 1971. као заједничко издање, а 1972. и код сарајевске „Свјетлости”, са истом ознаком тринаестог издања. После тога се, под ознаком четрнаестог и петнаестог издања, појављују тиражи београдске „Научне књиге” 1972. и 1974. године.

У наредном периоду бригу о овом књижевнотеоријском приручнику преузео је Завод за уџбенике и наставна средства из Београда, а у овом предузећу се, према назнакама на корицама књиге, појавило укупно једанаест издања у периоду од 1977. до 1994. године.¹ Након тог периода Живковићева *Теорија књижевности* припала је издавачкој кући „Драганић”, а у њој су се, званично, појавила свега два издања овог наслова, и то 1995. и 2001. године. Најновији издавач овог приручника је „Епоха” из Пожеге, која је у 2014. години објавила једно издање. Свеукупно, дакле, било је 29 званично пријављених издања: у периоду 1955–1974. има их петнаест, у периоду 1977–1994. једанаест, а у периоду 1995–2014. има их свега три. Уколико од тога одуземо два необјављена Заводова издања (из периода 1977–1980), а додамо латиничне верзије издања из 1958, 1960, 1984. и 1991. (можда и још понеког), потом двапут објављено 13. издање (1971, 1972), једно издање на Брајевом писму (издавач је „Филип Вишњић” из Београда, 1965), онда то чини бар 33 издања.² Знајући, међутим, каква је пракса наших издавача, основано је претпоставити да се уз овај број лако може дометнути још понека издавачка серија, која је остала непријављена.

О тиражу се, притом, може само нагађати. На самим књигама углавном нема таквих података, али се повремено они ипак могу понегде наћи, па се на основу тих шкртих навода понешто може закључити. Тако, на пример, од свих издања из првих двадесет година Живковићеве књиге (1955–1974), само се на петнаестом издању „Научне књиге” (1974) може наћи такав податак, а он је „признао” 10.000 одштампаних примерака. Завод за уџбенике и наставна средства из Београда био је знатно јаснији и изричитiji у том погледу, па је (изузмено ли загонетност првог и другог издања) редовно износио податке о својим тиражима, а они су у периоду 1977–1994. готово непрестано расли: 5.000 трећег и четвртог издања (код овог другог имамо 5.000 ћириличних и 5.000 латиничних), 7.000 петог издања, 10.000 шестог издања, 15.000 седмог, 16.000 деветог, 16.500

¹ Књига је, по свему судећи, била припремљена још 1977, али се прво Заводово издање појављује тек 1981. године, и то са ознаком трећег допуњеног издања. Од свих тих издања (3. 1981; 4. 1984; 5. 1986; 6. 1988; 7. 1988; 8. 1990; 9. 1991; 10. 1992; 11. 1994), бар два, и то четврто издање из 1984. године и девето из 1991, постоје и у ћириличној и латиничној верзији.

² У електронском каталогу „Виртуелна библиотека Србије” нема потврда да су се два прва Заводова издања појавила, мада није искључено да их је ипак било.

десетог, те 17.000 осмог и једанаестог издања. Драганићеве књиге доносе податке о тиражу, али је број „признатих” примерака овде већ знатно мањи: прво издање из 1995. указује на 5.000, а друго из 2001. на 2.000 примерака. Слична је ситуација и са најновијим издањем „Епохе”, чији тираж је 3.000.

Треба, међутим, приметити да чак и тираж Заводових издања највероватније представља нешто лошији период продаје, будући да се у исто то време, почев од 1976. године, на тржишту појавила и *Теорија књижевности* хрватског теоретичара Миливоја Солара: та књига се веома добро продавала и била је обилато коришћена као средњошколски приручник на територији целе ондашње СФР Југославије, па је основано претпоставити да је њена појава приметно смањила продају Живковићевог приручника. Отуда се реално може закључити да су у златном периоду наступа Живковићеве *Теорије* на тржишту књиге, у периоду 1955–1974, тиражи били чак и већи од Заводових тиража. Уколико би се пак рачунало само са просечних 10.000 примерака по новом издању (или тек нешто више од тога), онда би се реално могло закључити да је продато близу 350.000 примерака, па чак и нешто више од тог броја. Драгиша Живковић је, другим речима, аутор уџбеничког бестселера какав се тешко може и замислити, и то не само у српском издаваштву него и у издаваштву целе некадашње СФР Југославије.

У разним епохама српски књижевни теоретичари су постигали више или мање занимљиве резултате, па су тако настајале књиге које су у већој или мањој мери коришћене у школском систему, књиге као што су: *Теорија поезије* (1854) Ђорђа Малетића, *Теорија књижевности* (1892) Пере П. Ђорђевића, *Теорија књижевности* (1895) Јова Љепаве, *Теорија књижевности* (1923) Катарине Богдановић и Паулине Лебл Албале, *Теорија књижевности* (1927) Драгише Лапчевића, *Теорија књижевности* (1932) Ђорђа Анђелића, *Теорија књижевности* (1933) Петра Адамовића, *Теорија књижевности* (1948) Радована Лалића, *Теорија књижевности* (1961, 1962) Радмила Димитријевића, *Теорија књижевности* (1968) Василија Точанца, *Теорија књижевности* (1970) Душана Дачића, *Теорија белетристике* (1993) и *Теорија књижевности* (1997) Петра Милосављевића, *Књижевни процес* (1993) Станише Величковића, *Теорија књижевности* (1998) Иве Тартаље и других. Ниједан од ових аутора и ниједан од ових наслова није се ни издалека приближио не само издавачком успеху Живковићевог приручника него ни његовом педагошком и научном значају.³ Живковићева *Теорија* је

³ По значају за српски школски систем издвајају се уџбеници Пере П. Ђорђевића са 9 издања у периоду 1892–1927, Катарине Богдановић и Паулине

била коришћена у наставном процесу различитих нивоа, најчешће у средњим школама, посебно гимназијама, али и као поуздана поставка за високошколску наставу. Стога је на факултетским групама српске књижевности и језика, бар у Србији, али и у Босни и Херцеговини и Црној Гори, Живковићев теоријски приручник коришћен као основна подлога, темељ на којем су факултетска знања могла да буду фундирана.

2

Живковићева *Теорија књижевности* настала је у периоду снажних напора српске и целокупне југословенске науке о књижевности да се теоријски и методолошки консолидује тако да постане спремна за истраживачке хоризонте које је отварала књижевна мисао у распону од руског формализма и англоамеричке нове критике, преко стилистичке критике, феноменолошког приступа, немачке школе интерпретације и француског поступка l'explication de texte, па до структуралистичких перспектива. У том смислу ова књига представља основни књижевнотеоријски приручник који је постављао темеље за изградњу тада иновираних методолошких обука како ученика тако и студената књижевности, спремних на изазове иманентне анализе и теоријски утемељене интерпретације књижевног дела. Ова књига се појавила у правом тренутку, кад је теоријски и методолошки преображај науке о књижевности већ отворено заговоран, те кад је, примера ради, појава загребачког часописа *Умјетности ријечи* 1957. године снажно покренула ове процесе. Своју мисију је Живковићева *Теорија књижевности* обављала прилично дуго, све док тај преображај није темељно обављен.⁴

Лебл Албале са 5 издања од 1923. до 1937, Драгише Лапчевића са 4 издања у времену 1927–1931, Радмила Димитријевића са приручником о лирској и епској поезији у чак 11 издања у периоду 1959–1974, а о стилистици и версификацији у 4 издања од 1962. до 1969, потом Петра Милосављевића са 7 издања књиге која се појавила под два наслова у времену од 1993. до данас, те коначно приручник Иве Тартаље са 5 издања у периоду 1998–2014. Ови подаци су додатно проверени у електронском каталогу „Виртуелна библиотека Србије”, Cobiss, 31. јануара 2015.

⁴ Имајући на уму све то, а поготово стање на српским и југословенским универзитетима, Новица Петковић је о значају рада Драгише Живковића закључио: „И ако би ишта пристајало Живковићевом тумачењу књижевности, поглавито српске од XVIII па до почетка XX века, онда би то свакако била тврдња да оно представља један вид модерне (крајем педесетих година формиране) универзитетске критике код нас.” Видети: Новица Петковић, „Тумач српског песништва и његовог развитка”, *Зборник Мајице српске за књижевности и језик*, књига XLII, свеска 1–3, 1994, 28. О Живковићевом месту унутар контекста српске универзитетске критике од педесетих година XX века говорио је и Предраг Палавестра, указујући на то да „један је од оних ретких књижевних историча-

Штавише, Живковићев приручник је и данас употребљив, упркос томе што је савршено јасно да су методолошки исходи науке о књижевности отишли знатно даље у односу на теоријске оквире које је овај приручник успео да апсорбује, те што су одавно обликована теоријска знања која овај приручник уопште не излаже и не дотиче. Све то само сведочи о педагошкој одмерености и осетљивости, али и о мисаоној и стилској убедљивости са којом је ова књига написана. Због тога можемо рећи да дуготрајност ове књиге представља специфичан феномен над којим бисмо се морали замислити.

Живковићева *Теорија књижевности са теоријом њимености*, како је најчешће ова књига била насловљавана (само прва четири издања носе наслов *Теорија књижевности*, а нови наслов је уведен од петог издања 1963. године), јесте својеврсно дело у настајању и променама. Та чињеница, несумњиво, представља један од важних разлога успелости, читаности и дуговечности ове књиге: она је непрестано дорађивана и допуњавана, а често и прилагођавана колико актуелном стању у науци о књижевности толико и захтевима школског програма. Ипак, промене се готово никада нису тицале основног концепта него искључиво начина на који се циљеви таквог концепта реализују, а посебно су се рефлектовале на детаљима укупног књижевнотеоријског знања које излаже. Стога је Живковић свој приручник мењао, појачавајући експликативни његов карактер, те додајући или мењајући одређене фрагменте, али тако да је целина добијала све потпунији и богатији облик прилагођаван основном циљу који је аутор себи поставио. Тим допунским радовима приручник је све више побољшаван како би постао научно, педагошки и методички ефикаснији.

Када се 1955. године појавило прво издање Живковићеве *Теорије књижевности*, на београдском универзитету, па и у целокупној српској науци о књижевности, изразито је доминирао књижевноисторијски облик изучавања какав су, у претходној епоси, обликовали Павле Поповић и Јован Скерлић. Реч је, наравно, о специфичној варијанти позитивистичке методологије која је у својој области примене у српској књижевној историографији дала занимљиве резултате, и то не само код двојице поменутих корифеја оваквог концепта него и код низа њихових сличномишљеника и ученика, као што су Тихомир Остојић, Петар Колендић, Драгољуб Павловић, Младен Лесковац, Мирослав Пантић и други. Драгиша

ра који у исти мах солидно владају и теоријом, са доста смисла и предзнања за компаративна испитивања.” Видети: Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике 1768–2007*, том II, Матица српска, Нови Сад 2008, 655.

Живковић јесте високо уважавао доприносе ових истраживача, али је његово методолошко опредељење било знатно другачије: оно је било усмерено ка утврђивању теоријског темеља проучавања књижевности, а то је у оквирима Београдског универзитета значило опредељење не за културноисторијску методологију Павла Поповића него за књижевнотеоријски и компаратистички тип истраживања његовог брата Богдана. Будући да су на почетку Живковићевог универзитетског рада браћа Поповићи већ били променили светом (Павле 1939, а Богдан 1944. године), у таквом свом опредељењу млади Драгиша Живковић на Филозофском факултету (где је радио 1951–1957) није могао да пронађе неко чвршће упориште. Једноставно, доминација историографског типа проучавања била је тако изразита да је за последније опредељеног теоретичара књижевности на факултету тек требало да се изгради повољнија методолошка ситуација.

Угроженост теоријског приступа књижевности на Филозофском факултету у Београду интензивно се осетила још од 1929. године, када је Богдан Поповић отишао у пензију, па је тада он морао да настави хонорарни ангажман све до 1936, од када је, чином коначног пензионисања таквог једног несумњивог ауторитета, проблем постао још изразитији.⁵ Драгиша Живковић је имао срећу да је слушао предавања Богдана Поповића, па је овај велики професор озбиљно утицао на свог ученика. А о томе како је изгледала настава теорије књижевности Богдана Поповића само се може наслутити из бележака које су приредили Поповићеви ђаци и објавили их под насловом *Из теорије књижевности* (1910). Поповић је, дакако, порицао ауторство над таквом књигом, али се на основу ових редака ипак понешто може сазнати.

Са окупацијом 1941. настава на факултету потпуно престаје. Послератна ситуација је пак постала посебно компликована утолико што је у то време спровођен и процес идеолошког обрачуна са књижевном и научном мишљу српских проучавалаца грађанске провенијенције, али и са целокупном друштвеном мишљу и сликом света грађанске епохе. Практична последица притисака комунистичке идеологије огледа се у чињеници да је одмах после рата књижевнотеоријска настава на Филозофском факултету била заснована преваходно на совјетским уџбеницима, и то највише на ауторитету Леонида Тимофејева. Ту наставу је и пре, хонорарно (1937–1941), а и после Другог светског рата (од 1947) држао Видо Латковић, проучавалац који се није доказао као релевантан теоретичар, али јесте као књижевни историчар, радовима који се од-

⁵ Видети: Татомир Анђелић, Димитрије Вученов, Радован Самарџић (ур.), *Сто година Филозофског факултета*, „Народна књига”, Београд 1963, 835.

носе на црногорске доприносе српској књижевности (докторска дисертација *Симо Мајтавуљ у Црној Гори*, 1940; *Пејтар Пејтровић Његош*, 1949; *Стијеган Миширов Љубиша*, 1949. и др.), као приређивач текстова (М. Миљанов, С. М. Љубиша, П. П. Његош, С. Матавуљ и др.) и као фолклориста (*Народна књижевност I*, 1957).

Реактуелизација наставе теорије књижевности и компаратистике на Филозофском (од 1960. Филолошком) факултету у Београду започиње са формирањем Групе за општу књижевност и теорију књижевности 1954. године. Томе је највише допринео Војислав М. Ђурић, који је за доцента за светску књижевност дошао 1949, а потом је пресудно утицао на јачање овог сегмента науке о књижевности на факултету. Његов допринос ће бити пресудан и приликом оснивања Центра за теорију књижевности и уметности 1960. године: тај центар ће у почетку функционисати у оквиру Факултета, а од 1962. као самосталан научни институт.⁶

У оквиру наставе на факултету Живковић је добио задужење увођења у теоријске основе науке о књижевности, али о слабашном статусу овог сегмента наставе довољно говори и то што је Живковић биран за „лектора за српскохрватски језик и за теорију књижевности“.⁷ Он се, дакако, није могао задовољити изразитим, неподношљивим идеолошким слојем Тимфејевљевог уџбеника *Теорија књижевности* (Београд 1950; преводиоци су били Видо Латковић и Кирил Свинарски), па је настојао да дође до некаквог фондуса теоријског знања који је методолошки примеренији новијим, научно заснованим приступима. За Радована Лалића, редактора превода и писца предговора Тимофејевљеве књиге, овај идеолошки слој не да јесте важан него је превасходно важан, па он истиче да ова књига представља „озбиљан покушај да се књижевност протумачи на марксистички начин“.⁸ Ипак, Лалић замера Тимофејеву да је књига недовољно марксистичка, тј. да аутор није успео „да кроз читаво своје дело спроведе марксистички метод посматрања и тумачења књижевних појава“,⁹ те да је правио уступке „ревизионистичком ставу совјетског руководства“.¹⁰ Рекло би се да је за Лалића Тимофејевљев приступ недовољно, а уз то и за нијансу погрешно идеолошки обележен, будући да, по Лалићу, аутор није

⁶ Нав. дело, 475–476. О томе, такође, видети: Бојан Ђорђевић, *Пола века науке о књижевности – Институт за књижевност и уметност 1962–2012*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2012, 9–15.

⁷ Видети: „Биографија проф. др Драгише Живковића“, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, књ. XLII, св. 1–3, 1994, 9.

⁸ Радован Лалић, „Предговор“, у: Леонид Тимофејев, *Теорија књижевности. Основи науке о књижевности*, „Просвета“, Београд 1950, V.

⁹ Нав. дело, VI.

¹⁰ Нав. дело, VI–VII.

смео да чини уступке совјетским него неким другим марксистичким идеолозима. Наравно, самом Лалићу не пада на памет да би се могло покушати са општим ослобађањем од притисака идеолошког дискурса. Отуда се у његовом излагању књижевност и не може јасније сагледати због јаке идеолошке магле којом се излагање обавија. Да би дошао до научно ваљаног резултата Живковић је, очигледно, морао да избегне како идеолошко оптерећење Тимофејевљевог уџбеника, тако и идеолошку испразност Лалићевог критичког претресања.

Правде ради, требало би, ипак, изнети једну напомену у вези са Леонидом Тимофејевом. Није, наиме, овај руски проучавалац књижевности заслужио потпуни презир и осуду засновану на императиву антикомунистичке лустрације. Чак и у његовој *Теорији књижевности* постоји читав низ веома добрих поставки које би биле употребљиве да нису укључене у тако строг идеолошки интерпретативни оквир, који просто гуши суштинско разумевање креативног чина и природе књижевноуметничког дела. И потоњи Тимофејевљев развој показао је да је он дао незанемарљив допринос не само књижевнотеоријском корпусу знања, какав се може наћи у енциклопедијским публикацијама које је он уређивао (под његовим уредништвом приређен је, примера ради, *Словарь литературоведческих терминов*, 1974, веома употребљив енциклопедијски приручник са мноштвом добрих сарадника и ваљаних текстова), него се може наћи и у његовим самосталним истраживачким доприносима (таква су, примера ради, његова истраживања историје рускога стиха).

Но, вратимо се Драгиши Живковићу и његовом делу. Своју *Теорију књижевности* он је објавио 1955. године као приручник који је тек једним делом очишћен од идеолошких наноса наметаних у тадашњем идеолошком, политичком, друштвеном, а добрим делом и научном дискурсу. Истина, од 1952. године у социјалистичкој Југославији настаје период идеолошких и политичких промена, па је овакав Живковићев приступ постајао чак и друштвено пожељан. Штавише, Живковићев приручник био је један од очигледних знакова слабљења идеолошког притиска и својеврсног ослобађања књижевности од партијских, идеолошких регула. Кад се, међутим, пажљиво претресе концепт Живковићеве *Теорије*, онда се лако може препознати како је у њега уграђено релативно проверено, поуздано књижевнотеоријско знање, које и Тимофејевљев приручник садржи у извесној, спасоносној мери.¹¹

¹¹ У том погледу у приручнику Леонида Тимофејева треба истаћи друго поглавље, под насловом „Анализа уметничког дела“, а у њему одељке „Језик уметничког дела“ и „Основи версификације“.

Композиционо посматрано, у Живковићевој књизи нема баш много тога што, као област знања, није и у Тимофејевљевом приручнику претресано. У том смислу ваља констатовати да се Живковић у доброј мери ослањао на концептуални оквир *Теорије књижевности* Леонида Тимофејева. Код Тимофејева је целокупна проблематика изложена у три поглавља („Општи појмови”, „Анализа уметничког дела” и „Књижевни процес”), а обухватала је расправе о слици и сликовности, о језику уметничког дела, о версификацији, о стилу, правцу и методу, те о књижевним родовима и врстама. Из Тимофејевљевог концептуалног оквира Живковић је био у прилици да много тога елиминише, а то се нарочито односи на проблеме друштвенополитичког значаја књижевности, њене васпитне улоге, народног обележја и партијности, појма уметничког метода, социјалистичког реализма и сл. Елиминацијом ових тема Живковић је већ добрим делом очистио концепт од којег је, бар једним важним делом, и кренуо. Од тог концепта је кренуо, али га је превазилазио на разне начине, све настојећи да изгради теоријски приступ који би тежио ослобађању књижевности од идеолошких окова.

Такву врсту подстицаја Живковић је могао да стекне са различитих страна, али је занимљиво питање који су то извори као подстицај послужили аутору наше *Теорије књижевности* да заснује сопствени приступ теорији књижевности. Стицајем околности, а и раним занимањем за ово питање (још од студентских дана), ја сам од самог аутора добио јасан и недвосмислен одговор. Такво питање сам му отворено поставио јер сам јасно артикулисао недоумицу која ми се наметнула током давних читања ове књиге. Стицајем околности, мој отац је у својој личној библиотеци имао прво издање и једно од издања из шездесетих година, па сам одмах запазио разлике у концепту. Касније сам, као студент, купио свој примерак новог издања ове књиге, а као асистент који управо ову материју вежба са студентима природно сам се суочавао са овим и оваквим питањима. Читајући разноврсну теоријску литературу, налазио сам многе могућности које су нудиле некакав одговор на питање о кључном подстицају, а тај одговор се кретао у распону од књига Бориса Томашевског (*Теория либерализма*, 1925), Емила Ерматингера (*Das Dichterische Kunstwerk*, 1921), Волфганга Кајзера (*Das Sprachliche Kunstwerk*, 1948), Ренеа Велека и Остина Ворена (*Theory of literature*, 1949), Херберта Зајдлера (*Die Dichtung. Wesen, Form, Dasein*, 1959) и других. Моје мисли су увек ишле ка Томашевском и Кајзеру, јер је структурно ту било највише сродности и композиционих сличности. Ипак, нисам се превише трудио да дођем до чврстог и поузданог одговора. Само питање ми је, наиме,

било занимљиво, али тада, у време студија, ипак му нисам придавао претерано велику важност.

Године 1987. имао сам част да се упознам са професором Драгишом Живковићем. И то тако што ме је он телефоном позвао да дођем код њега на разговор. Ми се нисмо познавали јер је у време мога студирања на Катедри за књижевност Филозофског факултета у Новом Саду он отишао у пензију, 1978. године, баш када је требало да слушам његов курс Српске књижевности XIX века. Тада је тај курс преузео нико други него Милорад Павић. Ех, да су се могла организовати два курса из овог предмета, један код Живковића а други код Павића: одслушао бих те курсеве, и то у дуплом трајању, а све са огромним задовољством! Обојица сјајни компаратисти, Живковић са убедљивим теоријским утемељењем, а Павић са инспиративним културолошким видцима, ови професори у мени изазивају изразиту подељеност доживљаја: поносан што сам слушао Павићеве курсеве, истовремено сам тужан што нисам могао да слушам Живковићеве курсеве. И премда ми Драгиша Живковић није ништа предавао, премда сам га у свом студентском добу знао само из виђења, тј. из случајних сусрета у ходницима старе зграде факултета у Његошевој улици или са повремених догађања у Матици српској, ја себе, можда неоправдано, али по мени мисаоно савршено утемељено, сматрам и учеником професора Живковића. Теоријско знање које сам на студијама стекао једним важним делом је долазило посредством његових књига: посредством његове *Теорије књижевности* на елементарном нивоу, а на продубљеном нивоу у оквиру његових књига *Почеци српске књижевне критике* (1956), *Ријам и њеснички доживљај* (1962) и, нарочито, *Европски оквири српске књижевности* (1970, 1977, 1982).

До упознавања са професором Живковићем дошло је, као што рекох, његовим позивом. А позвао ме је јер је он, као председник Комисије за избор асистента приправника на новооснованој Катедри за српску књижевност и језик на Филозофском факултету у Нишу, хтео да упозна свог младог суграђанина који се, ето, јавио на конкурс на нишком факултету. Ја сам, наравно, одмах дошао на разговор, а тај сусрет је за мене био више него угодан и подстицајан. Био сам изненађен откуд професор Живковић мене уопште зна, али ми он рече да је већ уочио моје радове на страницама *Летописа* и да му је драго што сам ја спреман да кренем пут Ниша, на новосновану Катедру. Питао ме је за разлоге таквог мог одређења, а кад сам му их навео, његове су симпатије постале још изразитије. Саопштио ми је да је он већ сагледао све кандидате, да сам ја имао убедљиву предност, како у погледу броја тако и квалитета радова.

А онда смо кренули са разговором о најразличитијим питањима књижевности и науке о књижевности, па ја у једном тренутку изрекох одавно већ спремљено питање: ко је од аутора најпресудније утицао на његов концепт *Теорије књижевности*. Тад ми он рече како му је једног дана, знајући какве обавезе у настави млади лектор Филозофског факултета у Београду има, пришао Кира (Кирил Тарановски), пружајући му једну књигу и говорећи како би то требало обавезно, веома пажљиво да прочита. Била је то *Теорија књижевности* Бориса Томашевског. Од те књиге је Драгиша Живковић кренуо у обликовање основног концепта, а остали теоретичари (у распону од Кајзера, Штајгера, Шпицера, Ерматингера, Зајдлера, Фридриха, па до Шкловског, Тињанова, Јакобсона, самог Тарановског и других) представљали су допунске чиниоце, складно уграђене у композициону целину књиге.

И *Теорија књижевности* Бориса Томашевског и *Теорија књижевности* Драгише Живковића јесу уџбеници са више издања, која су мењана, дорађивана и прилагођавана околностима педагошког и друштвеног система у којем су обављали своју мисију. Од своје појаве 1925. године приручник Томашевског је веома брзо доживео пет издања (1925, 1927, 1928, 1930. и 1931),¹² а аутор је исказао изразиту вољу да непрестано ради на дорадама тих нових издања. Такав приступ педагошким функцијама уџбеника Живковић је могао успешно да сагледа и у случају свог изузетно значајног руског претходника. И научна функција ова два приручника могла би се сагледати у оквиру блиских односа аналогije. Томашевски је, наиме, својом *Теоријом књижевности* систематисао сазнања до којих су дошли руски формалисти, па их је објединио са традиционалније оријентисаним учењима у области стилистике, версификације и генологије. Нешто слично је учинио и Живковић, с тим што је њему ослонац била углавном страна теоријска мисао која је долазила из, као што смо показали, различитих изворишта модерне науке о књижевности.

Функција ових приручника је у оба случаја била оријентисана ка модернизацији проучавања књижевности, али је њихова историјска судбина била прилично различита. Томашевски је чувао дух модерног, иманентног проучавања књижевности, али је он постепено био истискиван са простора руске и совјетске науке о књижевности и педагогије, онако како су, већ од краја двадесетих година, систематски били истискивани сазнајни домети руских

¹² Видети: Нана Богдановић, „Формализам и Томашевски”, у: Борис Томашевски, *Теорија књижевности. Поетика*, прев. Нана Богдановић, Српска књижевна задруга, Београд 1972, LXIV–LXVI.

формалиста, а наместо њих све наметљивији постајали марксистички декларисани проучаваоци књижевности. У том процесу веома важну и уочљиву улогу имао је већ поменути Леонид Тимофејев. Откриће руског формализма појављује се на Западу тек од педесетих година, захваљујући живој делатности Романа Јакобсона у САД, појави систематских истраживања (попут студије Виктора Ерлиха *Russian Formalism. History. Doctrine*, 1955), као и поновног објављивања текстова самих руских формалиста, прво на Западу, па тек потом и на ширем европском и светском простору.¹³ Другим речима, књижевнотеоријски приручник Бориса Томашевског је, због неповољног социјално-идеолошког амбијента какав је владао у Совјетском Савезу, изгубио на актуелности, али је после дуге паузе та актуелност поново враћена. Сасвим обрнуто, Живковић је постепено градио модерност у теоријском мишљењу, а ту модерност је пратило и отварање друштвенополитичког, те књижевнонаучног амбијента југословенског друштва, па је из тих разлога Живковићев приручник остао трајно присутан у српском и југословенском педагошком систему. Две књиге са озбиљном мисијом обављале су, дакле, своје задатке на прилично различите начине.

3

Тврдња да Живковићева *Теорија књижевности* јесте очигледан пример дела у настајању, тј. пример отвореног дела које непрестано тежи да се усаврши и побољша, да се прилагоди сврхама које треба да реализује, та тврдња захтева посебно образложење.¹⁴ Пре свега ваља констатовати да крупније структурне, а поготово композиционе промене нису спровођење из издања у издање, него је аутор у једном тренутку предузео снажнији рез. Прво издање (1955) имало је јасну композицију у којој је, после краћег „Увода” у којем је описана структура науке о књижевности, уследило још

¹³ У том контексту се и правременошћу, а и квалитетом јасно издваја и српски допринос, тј. зборник који је приредио Александар Петров: *Поешика руског формализма*, прев. Андреј Тарасјев, „Просвета”, Београд 1970.

¹⁴ О томе је у свом тексту „Књига у прогресу: Живковићева *Теорија књижевности*” писала Слободанка Пековић: „Како је *Теорија књижевности* током година била стално мењана и допуњавана, могло би се рећи и да је то била занимљива књига у прогресу” у којој су сувремене научне спознаје стално мењале раније постављена становишта. Тако су већ 1958. године у књигу били уведени руски формалисти и тумачење Шкловског и Томашевског. Осетан је био и утицај Кајзера и Фридриха Хуга у одељцима о песничком језику и структури лирског дела.” Видети: тематски блок „Књижевнотеоријски погледи Драгише Живковића”, *Књижевна реч*, прир. Александар Јовановић, год. XV, бр. 271, 25. I 1986, 10.

пет одељака. У првом је обрађена проблематика стила и стилистике (са поднасловом „Стилистика“), у другом проблем класификације књижевности на родове и врсте („Књижевни родове и врсте“), у трећем је наслов био „Општи појмови о књижевности као врсти уметности“, у четвртном „Књижевни правци“ и у петом „Композиција и језик писменог састава“. Строго узев, два завршна поглавља сасвим су излазила изван оквира уже схваћене књижевнотеоријске проблематике, али су и та поглавља несумњиво веома корисна у наставном процесу. У одељку „Књижевни правци“, који представља књижевноисторијску допуну овог теоријског приручника, најочигледнији су трагови Тимофејевљевог *Теорије књижевности*, будући да у том поглављу налазимо учење о тзв. књижевном методу: у том оквиру се истиче типолошко разликовање два стваралачка метода – реалистичког и романтичарског, а они су схваћени као анисторијски феномени. Уз то, овај одељак се завршава фрагментом посвећеним проблему „Реализма социјалистичке епохе“, што је јасно указивало на јако присуство идеолошког концепта у књижевноисторијском мишљењу.¹⁵

Онај пак ко зна какво је време било средином педесетих година (а то у социјалистичкој Југославији донекле важи чак и за потоња времена, истина знатно мање), свестан је да је већ само опредељење да се напише такво поглавље нужно подразумевало прављење уступака идеолошком резону. У вези са поглављем „Књижевни правци“ јасно се намеће утисак да је оно конципирано и написано веома штуро, са неразрађеном терминологијом (на пример, појмови књижевни правац, књижевна школа и књижевни покрет користе се као синоними), а сам преглед књижевних праваца садржи само описе класицизма, сентиментализма (предромантизма), романтизма, реализма, симболизма, надреализма, егзистенцијализма и других новијих праваца, укључујући, дакако, и реализам социјалистичке епохе. Неколико других појмови, чије ће сагледавање у српској књижевној историографији тек уследити (барок, рококо, импресионизам, футуризам и др.) или је већ у извесној

¹⁵ У том погледу Живковић сугерише да у социјалистичким земљама „реалистички књижевни правац добија свој најпотпунији и најизразитији вид“, та да је то засновано на дометима епохе која представља „синтетички спој реалистичког и романтичарског метода“. Видети: Драгиша Живковић, *Теорија књижевности*, „Народна књига“, Београд 1955, 180–181. Овакав начин излагања изразито подсећа на Тимофејева, који сугерише како друштвени па и књижевни развојни токови воде ка дефинисању социјалистичког реализма, а он њега сагледава као начин „стапања реализма и романтизма“. Потом он закључује: „Социјалистички реализам истиче највиши естетички идеал човека у светској историји, градитеља социјалистичког друштва“ (Л. Тимофејев, нав. дело, 357).

мери обављено (хуманизам и ренесанса, просвећеност, парнасоство, натурализам, експресионизам и др.), сасвим су изостали из овог прегледа.

Одељак „Композиција и језик писменог састава” у потпуности одудара од теоријског концепта књиге, али је веома користан у наставној пракси као драгоцен дидактичко, методичко упутство које ученике наводи на препоручљив поступак у писању састава најразличитијих врста. Овај одељак није теоријског карактера, а најприближнији је вештини каква је учена и увежбавана на часовима традиционалне реторике. У одељку „Општи појмови о књижевности као врсти уметности” опет је веома видљив утицај идеолошког концепта Тимофејевљеве *Теорије књижевности*, а поготово то бива на местима где се говори о „сазнајном, васпитном и друштвеном значају уметности”.¹⁶ У овом одељку Живковић је отворио читав низ веома важних теоријских и естетичких питања, а нарочито су важна питања природе и функције „уметничке слике” и „процеса уметничког стварања”. Притом се јасно учава како су у тим расправама и те како оставили трага теоријски погледи Живковићевог професора Богдана Поповића: нарочито је то видљиво у опису трију главних елемената уметничког стварања (машта, осећање, мисао: недостаје само још укус и образовање, као и дикција, тј. снага вербалног израза, али је о њој Живковић говорио у одељку посвећеном стилистици).¹⁷ Пажљивом читаоцу је већ приликом појаве првог издања могло бити јасно да ће ова два поглавља Живковићеве *Теорије књижевности* имати различиту судбину у будућим издањима: одељак о писменом саставу биће у целини проблематичан унутар концепта чисто теоријског

¹⁶ Нав. дело, 139–140. Живковићев начин излагања је, наравно, приметно ублажен у односу на Тимофејевљеву идеолошку острашћеност.

¹⁷ О овим аспектима књижевног стваралачког чина Богдан Поповић говори у тексту „Шта је велики песник?”, видети у: *Критички радови Богдана Поповића*, прир. Фрањо Грчевић, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд 1977, 217–237. Утицај Богдана Поповића можемо препознати и у Живковићевој склоности да у оквиру теорије књижевности радо укључује и проблеме књижевне историје и књижевне критике. Будући да немамо сачуваног рукописа Поповићевих предавања ја имам одлично мишљење. Ја сам му то и самом казао. Рекао сам му у неко време да ја у своју Теорију Књижевности уносим и оцене о нашим писцима, често врло детаљне, и да су и белешке о његовим поређењима и мотивима ушли у Теорију Књижевности. То је боља оцена од пригодне.” Видети: Вељко Петровић, *Писма 1904–1967. Из збирке њихова Рукописног одељења Матице српске*, прир. Соња Боб, Стојан Трећаков, Владимир Шовљански, Матица српска, Нови Сад 1997, 384.

приручника, а одељак о књижевности као уметности мораће унутар таквог концепта да буде знатно детаљније разрађен и прецизније обликован.

Теоријско језгро Живковићевог приручника сачињава, дакле, излагање проблема стилистике, версификације и генологије (теорије књижевних родова и врста),¹⁸ а на тим одељцима ће у наредним издањима аутор радити веома помно. У композиционом погледу је уочљиво да у првом издању версификацијску проблематику аутор не излаже засебно него у оквиру поглавља о књижевним родовима и врстама, где она заузима засебан пододељак („Версификација”). Било је, међутим, јасно да се у многим детаљима приручник мора побољшати: у области стилистике појам песничког језика морао је комплексније бити сагледан, а и многи његови детаљи такође; у области генологије више жанрова је морало бити накнадно уведено, постојећи описи су морали бити изнова написани или дорађени, а свеукупно је предстојао задатак усклађивања овог приручника са новим сазнањима науке о књижевности.

Као аутор дела у настајању, Драгиша Живковић се одлучно определио да свој приручник дорађује и усавршава.¹⁹ Први крупнији, пресудни рез направљен је приликом сачињавања другог издања (1958), а у тексту свог „Предговора” аутор истиче да се измене „односе како на продубљивање обухваћеног градива, тако и на смањивање обима самог уџбеника, а у складу са садашњим наставним програмом теорије књижевности.”²⁰ У настојању да продуби теоријске увиде Живковић је „не само повећао број примера (нарочито из савремене књижевности) и проширио њихову анализу него је укључио и низ нових појмова из књижевнотеоријске проблематике, објашњавајући их у оном правцу и са оне стране како се они третирају у новијој и савременој науци о књижевности.”²¹

Што се тиче одељака „Књижевни правци” и „Композиција и језик писмених састава”, који су сасвим изостављени из другог издања, аутор истиче да та два одељка „умногоне излазе из оквира теорије књижевности и спадају: први – у област историје књижев-

¹⁸ Сам термин „генологија” Живковић не користи, јер је он каснијег датума, него користи синтагму теорија књижевних родова и врста.

¹⁹ И други приручник који је Живковићу служио као чврста основа за сачињавање књижевнотеоријског концепта, Кајзерово *Језичко уметничко дело*, имало је мноштво издања и веома дуг живот у немачкој науци о књижевности и школском систему. О томе видети: Зоран Константиновић, „Предговор”, у: Волфганг Кајзер, *Језичко уметничко дело*, прев. Зоран Константиновић, Српска књижевна задруга, Београд 1973, V–XII.

²⁰ Драгиша Живковић, *Теорија књижевности за гимназије и средње школе*, друго, ћирилично издање, „Свјетлост”, Сарајево 1958, 5.

²¹ Нав. дело, 5.

ности, а други – у област наставе писмености”.²² Исто тако он тврди да „је био против уношења тих одељака и приликом припремања првог издања, али их је унео на захтев референата, који су, оправдано с гледишта школских потреба, сматрали да ученицима треба пружити знања и обавештења и из тих двеју области, пошто не постоји ни уџбеник за историју књижевности нити какав школски приручник о писању писмених задатака”.²³ Решењем он сматра објављивање тих одељака као засебних публикација. Што се тиче начина коришћења свог теоријског приручника, те његовог односа према књижевноисторијском начину мишљења, Живковић истиче став, савршено научно утемељен и педагошки веома рафиниран, да би најбоље било да наставник „материју теорије књижевности обрађује *не на њојединим издвојеним часовима*, већ *на сваком часу* уз анализу текстова”.²⁴ Оваквим својим ставом аутор је изврсно поставио проблем, те сасвим практично показао какав значај има теоријска проблематика унутар целине корпуса проучавања књижевности, и то не само у гимназијама и средњим школама.

Најважнији, чисто теоријски део овог приручника знатно је побољшан у свим трима теоријским областима: у стилистици, версификацији и генологији. За област стилистике аутор каже у „Предговору” да је одељак „знатно прерађен”, а да су „проширена и ревидирана објашњења о стилским фигурама, као што је дата и потпунија и систематизованија анализа песничког језика”.²⁵ То практично значи да је у другом издању појам песничког језика много детаљније описан, па је аутор први пут изнео целовиту концепцију која укључује истицање особина као што су: конкретност, емоционалност, ритмичност, те преображај, пуноћа и ширина значења песничког језика. Тек од овог другог издања оваква концепција биће у целини изграђена, те задржана у свим потоњим издањима која ће уследити: касније измене тицаће се само детаља овог концепта.

Што се тиче приказа скупине стилских фигура, оне су махом остале на броју (нешто преко 30, а поднасловом је издвојено укупно 29) као и у првом издању, али је у другом издању аутор неке фигуре (на пример еуфемизам и литоту) чвршће везао за метонимију, приказујући их као њихове подврсте. У целини посматрано, појмови су сада знатно детаљније образложени и са више примера је показано њихово дејство. У области версификације описи су,

²² Нав. дело, 6.

²³ Нав. дело, 6–7.

²⁴ Нав. дело, 7.

²⁵ Нав. дело, 5.

такође, прочишћени, али (слично прегледу стилских фигура) у опширнија излагања се није могло залазити, будући да је реч о средњошколском уџбенику који мора пратити прописани програм рада. Најбоље пак одељке књиге треба препознати у расправи о природи песничког језика, а нарочито у одељку о природи књижевних родова и врста, те о жанровским особинама књижевних дела. Захваљујући свим овим интервенцијама, Живковићев приручник је знатно добио на научној убедљивости и педагошкој, дидактичкој функционалности, због којих се показало да је и те како вредело радити на самом делу и побољшавати га у многим његовим аспектима.

Стекавши композициону целовитост и прочишћеност основног концепта, Живковићева *Теорија књижевности* је у потоњим издањима уносила измене углавном унутар појединих партија и одељака читаве књиге. Треће издање (1960) садржавало је само ситније измене у одељку о версификацији. Од петог пак издања (1963) Живковићев приручник је променио наслов, а тај наслов – *Теорија књижевности са теоријом њисмености* – остаће трајан. Истовремено, као саставни део књиге поново се нашао и текст „О композицији и стилу писаних састава”. У дванаестом издању (1970) опет се појавио одељак посвећен књижевноисторијским допунама, али је тај одељак сада знатно побољшан и са нешто измењеним насловом: „Књижевни периоди и књижевни правци”. У оквиру нове издавачке серије, о којој је бринуо Завод за уџбенике и наставна средства, од трећег, допуњеног издања (1981) у оквиру одељка „О композицији и стилу писаних састава” нашла се допуна под насловом „Врсте писаних састава”, а та допуна ће остати и у свим будућим издањима. Сва та издања, како она Завода за уџбенике тако и она каснија, носила су посебне напомене које сведоче о трајним ауторским интервенцијама (означавана су као „допуњена” код Завода, а „прерађена” код „Драганића”), али крупнијих, концептуалних интервенција више није било.

Таква каква је, концептуално јасна, а у изведби отворена за иновације, *Теорија књижевности са теоријом њисмености* Драгише Живковића обавила је огромну мисију унутар српског и југословенског школског, педагошког система. Припремајући млађе нараштаје да теоријски изграде сопствени приступ, разумевање и тумачење књижевности, Живковићев приручник је представљао драгоцен увод у просторе унутрашње анализе књижевних дела.²⁶

²⁶ Видети: Александар Јовановић, „Књижевни текст – основна јединица унутарње историје књижевности”, у: Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности VI*, „Просвета”, Београд 1998, 204–211.

Ту драгоценост он је испољавао управо у периоду снажног методолошког отварања и модернизације какву је српска и југословенска наука о књижевности доживљавала од краја педесетих, а поготово током шездесетих и седамдесетих година XX века. У овом времену је, уз то, обављена активна рецепција методолошких праваца унутрашњег приступа књижевности, у распону од руског формализма и англоамеричке нове критике, преко феноменологије, школе интерпретације, стилистичке критике, па до структурализма. За све то време овај Живковићев приручник је демонстрирао изузетно подстицајну отвореност према разноврсним облицима књижевнотеоријског, књижевноисторијског и књижевнокритичког мишљења. Због таквих особина, које у основи произлазе из дубоког, рафинираног разумевања специфичности књижевностваралачког чина, Живковићев облик излагања теоријске проблематике могао је плодотворно да се укрсти са разним облицима теоријског мишљења и са разноврсним методолошким усмерењима у модерној науци о књижевности, и то у проблематском распону од сложених облика интертекстуалности и компаративних релација, па све до сагледавања књижевноисторијског и културолошког начина мишљења. Сви ти облици рачунали су пак са вештином унутрашњих, поетичких, херменеутичких истраживања, која су целокупну проблематику књижевности сагледавала пре свега са становишта унутрашњих релација књижевноуметничког дела и његовог места у систему књижевних и културних вредности.²⁷ У такве типове истраживања се без јаког теоријског темеља није могло улазити.

У томе су садржане основне врлине ове дуговечне и драгоцене књиге. Уколико би неко настојао да пронађе извесне њене мане и ограничења, могао би их не тако тешко наћи, и то на истим овим местима на којима сагледавамо и разлоге за похвале. На тим

²⁷ И сам Драгиша Живковић се, након оваквог књижевнотеоријског утемељења обављеног књигама *Теорија књижевности* и *Ријам и њеснички доживљај*, почео све више окретати ка књижевноисторијској проблематици. О томе је у критици већ било речи, па је Новица Петковић истакао „да ће од средине шездесетих година па даље занимање за књижевноисторијску проблематику почети код нас приметно да опада онако како се буде појачавала заокупљеност теоријским питањима. Међутим, код Драгише Живковића, напротив, већ некако од 1962. године испитивања историјског развитка српске књижевности од XVIII до краја XIX века све више преовладавају и унеколико истискују теоријска. Оставиће то извеснога трага у самим радовима: у онима ранијим приметнији је теоријско-интерпретативни моменат, у каснијим нагласак се помера ка историјским, односно ка компаративно-типолошким појединостима. Штавише, компаративно-типолошка проучавања постепено ће прерасти у крупан Живковићев допринос српској науци о књижевности.” Видети: Новица Петковић, „Тумач српског песничтва и његовог развитка”, *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, књ. XLII, св. 1–3, 1994, 31.

местима, наиме, можемо уочити како се општи књижевнотеоријски дискурс, како у детаљима тако и у глобалним перспективама, развијао знатно динамичније у односу на ставове и решења које је аутор успевао да апсорбује унутар концептуалног оквира своје *Теорије књижевности*. Јесте се мењала наука о књижевности, али Живковићев приручник је имао свој концепт (изграђен 1958. године) и није било разлога да се он суштински преображава. Такав какав је, овај приручник у српској и југословенској настави књижевности представљао је најважнији уџбеник који је генерацијама омогућавао стицање уводног, темељног теоријског знања на којем је било могуће изградити поступке унутрашњег, иманентног приступа књижевности. То дело представља класични књижевнотеоријски приручник модерног проучавања књижевности у српској и југословенској науци.²⁸ Истина је да се последњих деценија свеукупна наука о књижевности развијала све више ка изучавању друштвеног контекста, система културе, историјског амбијента, менталитетских матрица и слично, али темељи иманентног изучавања књижевности не могу бити доведени у питање. Другим речима, истраживачи могу користити методологију студија културе, новог историзма, постколонијалне теорије, феминизма, гинокритике и сл., али ови приступи морају рачунати са изграђеном вештином унутрашње анализе и тумачења текста, да би се увиди те врсте могли поставити унутар система друштвених норми, културних вредности, идеолошких образаца и сл. То значи да и

²⁸ О значају доприноса Драгише Живковића овој промени сазнајне парадигме у српској и југословенској науци о књижевности писао је Душан Иванић и истакао: „Ако је антимарксистичка побуна (заправо побуна против превласти вулгарносоциолошких метода) још морала чекати своје вријеме, антипозитивистичка се јавила релативно организовано око *Умјетности ријечи* (Загреб), док је српска средина препознаје у појединачним текстовима, усредсређенију у периодици тек на размеђу шездесетих и седамдесетих година. Сада је јасно да је челна личност те побуне заправо био Драгиша Живковић (укључен иначе у уредништво *Умјетности ријечи*), али је интензитет његовог дјеловања разбијен кретањем од једног до другог универзитетског центра (Београд, Сарајево, Нови Сад). У тадашњем времену он је први успио да у традицији тзв. унутрашњег приступа (комплекс стилистичке и интерпретативне методе), с новом методолошком и теоријском самосвијешћу, своја проучавања чврсто веже за текст, а да онда, заинтересован за књижевне периоде, уђе у велико, неисцрпно подручје контекстуализације, самим тим у питања преобликовања изворних (примарних) смислова у процесима примања (превођења и сл.) или преношења у нови контекст. Из оваквих спајања текста (по дефиницији сложене, хијерархичне структуре) и периода/епохе (још сложеније, мегаструктуре), у додирима различитих традиција и језика (преводи, прераде, утицаји, опонашања, подстицаји, стилизације), те додирима различитих слојева саме домаће традиције, настајала је једна неуобичајено жива, покретна слика књижевних збивања.” Видети: Душан Иванић, „Класични оквири проучавања српске књижевности”, у: *Зборник Мишице српске за књижевност и језик*, књ. XLII, св. 1–3, 1994, 41–42.

нове, постструктуралистичке методолошке перспективе нису *Теорији књижевности* Драгише Живковића ускратиле актуелност: знање које овај приручник излаже и даље представља основни теоријски инструментаријум неопходан за сваки облик проучавања књижевности.

4

Живковићев приручник написан је на начин који сведочи о великој професорској пажњи, вештини и такту са којом су сложени теоријски проблеми тумачени тако да се о њима може говорити са јасним и чистим увидима онолико колико је то у књижевнотеоријском облику излагања уопште могуће, а да се не зађе у простор штетних симплификација. Живковић је у тој својој вештини умео чак и да за нијансу више поједностави понеки проблем, а све је то чинио како би се он могао прегледно и јасно изложити. У саставне делове те професорске посвећености можемо уврстити и потребу да се читав конструкт *Теорије књижевности* непрестано допуњује и усавршава, те да се прилагођава потребама ђака и студената. Међусобна повезаност проблема, дубоко осмишљен начин њиховог сагледавања, учинила је да овај теоријски приручник буде употребљив и у временима у којима истраживачи у први план истурају такву теоријску проблематику од које користи могу имати једино деконструктивна методолошка острашћеност и склоност друштвено-идеолошког ума да разне типове мањинског дискурса устоличава као доминантне. Таква врста дискурса излаже читав низ друштвено релевантних проблема и позива се на разноврсне чиниоце, а таквим анализама Живковићева *Теорија књижевности* не представља никакву сметњу, мада их и не подржава. Уколико се констатују суздржаност и резерве Живковићевог књижевнотеоријског концепта према притиску спољашњих чинилаца књижевног дела, то се може тумачити не као облик мисаоне конзервативности него као облик ваљаног промишљања и научног фундирања самог предмета свог бављења. Несклоност аутора да књижевнотеоријску грађевину олако отвара према пролазним, ризичним и проблематичним концептуалним исходиштима, колико важи за његов однос према комунистичкој идеологији толико важи и за разне облике постмодернистичке идеологије, привидно лишене идеолошког руха. У томе треба препознати једну од изразитих врлина овог теоријског приручника.

Како практично изгледа Живковићева отвореност ка иновацијама и ка могућим побољшањима сопственог дела могуће је показати на извесним примерима. Можемо, тако, обратити пажњу

на то како је у *Теорији књижевности* временом напредовао, растао и усложњавао се текст посвећен, примера ради, проблему метафоре. У првом издању приручника (1955) аутор се углавном држи поредбеног схватања метафоре, знаног још из прегнантних Квинтилијанових дефиниција, па зато Живковић истиче да је метафора „скраћено поређење, у коме је задржан сам трећи члан поређења, који, добијајући пренесено значење, означава прави појам, тј. први члан поређења”.²⁹ Своје излагање он заснива на примерима из прозе Јанка Веселиновића, а то још поткрепљује стиховима Војислава Илића и Ивана Горана Ковачића, те прозом Добрице Ћосића.

У другом издању текст је већ знатно прерађен. Анализе аутор изводи на основу Његошевих, Пандуровићевих и Драинчевих текстова, а томе су још додати примери из песама Лазе Костића, Оскара Давича и Миодрага Павловића. У основи се интерпретативна перспектива метафоре као скраћеног поређења и даље чува, али је сада она много вибрантније постављена, па аутор вели да се „за метафору каже да она ’преноси’ значење једне речи на неки други предмет, или – да је метафорична употреба речи – ’пренесена’ употреба речи, којом се врши замена двеју глобално сличних представа”.³⁰ Овакво тумачење је већ прихватљивије од оног пређашњег, премда ће Живковић, чак и знатно касније, задржати неке проблематичне, чак неприхватљиве поставке. Треба, у том смислу, видети тврдњу која се, произлазећи из супституционог схватања метафоре, не би могла прихватити као општа особина метафоре него само као особина неких њених појавних облика. Аутор, тако, истиче да, попут поређења, „метафора се такође заснива на једној заједничкој особини двају предмета, али се код ње не помиње први предмет на који се мисли (који се пореди), већ се именује онај други предмет (којим се пореди) и њим се упућује на онај први предмет”.³¹ Оваква тврдња јасно сведочи да Живковић није до краја разрадио интеракционо схватање метафоре, које у елементарном облику налазимо и код А. А. Ричардса, Р. Велека – О. Ворена, а нарочито га је целовито и са аргументативном пунином осмислио Макс Блек.³² Живковићева *Теорија* је у том погледу застала на пола пута.

²⁹ Драгиша Живковић, *Теорија књижевности*, прво издање, „Научна књига”, Београд 1955, 37.

³⁰ Драгиша Живковић, *Теорија књижевности*, друго, ћирилично издање, „Свјетлост”, Сарајево 1958, 95.

³¹ Нав. дело, 95.

³² О томе видети: Леон Којен (ур.), *Метафора, фигура и значење*, „Просвета”, Београд 1986, 55–77, 145–175. За шире сагледавање видети зборнике: Sheldon Sacks (ed.), *On Metaphor*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1978; Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sidney 1979. и др.

Живковић је притом успешно елиминисао неке неопрезне формулације из првог издања, попут оне тврдње да метафора „више делује на наше осећање него на нашу мисао”,³³ а наместо ње се појављује нешто прихватљивија формулација да је она „једна од најкондензованијих и најсугестивнијих стилских фигура, ’најпесничкија’ фигура – како је неки теоретичари називају, и зато веома честа код многих писаца, нарочито код лирских песника”.³⁴ Ипак, у даљем усавршавању текста о метафори аутор није битније мењао свој концепт, а једино је уз постојећи текст додавао понеки добар, ваљан пример, па ће тако у потоњим издањима бити наведени и стихови Милоша Црњанског и Момчила Настасијевића.

Најпотпунију дорату Живковићева *Теорија* доживела је у области генологије, а смисао те трансформације учинио је да од једног доста слабог одељка у првом издању временом добијемо најбоље делове читаве ове књижевнотеоријске целине. Одређење основних епских жанрова у прози, романа и новеле/приповетке, може у том смислу бити веома индикативно у жељи да сагледамо размере ауторовог унапређења сопственог дела. Појмови романа и новеле/приповетке су у првом издању дефинисани на једној јединој страници књиге, а нарочито је неуспешно урађен део о краћим приповедним жанровима. У том одељку Живковић је, не правећи осмишљенију терминолошку разлику између појмова новеле и приповетке, чак тврдио како је новела „дужа”, а приповетка „краћа” форма, „тако да новела чини неку средину између романа и приповетке.” Читав одељак је завршио тиме што је упозорио како је „најбоље и не правити разлику између новеле и приповетке”.³⁵ Овако написан одељак био је, чак и у времену када је књига објављена, потпуно неприхватљив са становишта озбиљне наставе, не само високошколске него и средњошколске.

Већ у другом издању књиге побољшања у овој области теоријског знања су више него очигледна. Опис романа је задобио неке четири странице књиге, а о њему је речено мноштво крајње релевантних ствари значајних са становишта историјске поетике овога жанра. Врло добро су описане развојне етапе жанра од античких облика љубавног, пустоловног романа (Хелиодор, Лонго, Петроније, Апулеј), преко средњовековног, витешког романа (В. фон Ешенбах) и раног модерног романа (М. де Сервантес), па до снажног развоја овог жанра у XVIII, XIX и XX веку, а пажња је посвећена

³³ Драгиша Живковић, *Теорија књижевности*, прво издање, „Научна књига”, Београд 1955, 37.

³⁴ Драгиша Живковић, *Теорија књижевности*, друго, ћирилично издање, „Светлост”, Сарајево 1958, 96–97.

³⁵ Оба цитата, нав. дело, 108.

и чисто теоријској проблематици, попут питања композиције романа. И одељак о новели и приповеци је знатно бољи, поготово стога што је аутор успоставио довољан коефицијент термилошке разлике, тако да новела означава драмску згуснутост наративних чињеница, а приповетка њихову епску разливеност у оквирима краће наративне форме.³⁶

Кад се пажљивије сагледа смисао свих ових промена, ваља констатовати да је, одиста, у дугом временском периоду Драгиша Живковић дорађивао своје дело, али да је већ од другог издања, дакле од 1958. године, он обезбедио једну изузетно корисну, за научне и педагошке сврхе драгоцену књигу. Појава те књиге десила се у правом тренутку, када је проучаваоцима књижевности на целом југословенском простору било јасно да се методолошко и теоријско унапређење струке мора што пре обавити. Живковићева *Теорија* обезбедила је драгоцену логистичку подршку за такве промене, а учинила је да се нове генерације ђака па и студената теоријски непрестано оспособљавају за разноврсне моделе проучавања књижевности какви су се од краја педесетих година почели ширити на читавом научном простору некадашње СФР Југославије.³⁷ У том периоду ширења методолошких, теоријских перспектива, како код самих проучавалаца књижевности тако и у средњошколској и универзитетској настави књижевности, нема уџбеника теорије књижевности који је одиграо тако драгоцену улогу, колико научну толико и педагошку. Истина је да су временом настајали још неки, модерно написани приручници ове врсте. Нарочито је у том погледу, као средњошколски приручник, била важна *Теорија књижевности* (1976, а потом и многа нова издања) Миливоја Солара, а као универзитетски приручник је незаобилазан *Увод у књижевност* (1961, 1969) Зденка Шкреба и Франа Петреа (касније, тј. од 1983, Шкребов коаутор је Анте Стамаћ). У новије време занимљив прилог је понудио Зденко Лешић са својом *Теоријом књижевности* (2005), која је умногоме настала као наставак његове важне књиге *Језик и књижевно дјело* (1971). У тој области

³⁶ Видети: Драгиша Живковић, *Теорија књижевности*, друго, ћирилично издање, „Свјетлост”, Сарајево 1958, 186–192.

³⁷ Указујући на укупни значај Живковићевих доприноса науци о књижевности, Зденко Шкреб је истакао да је аутор „остварио доиста узоран зnanствени стил: сериозан и рјечит, при том без трунке сухопарности и педантности”, а потом закључио: „Зnanствено дјело Драгише Живковића: то је теорија књижевности на дјелу, то је суптилна стилска и идејна интерпретација појединих књижевних дјела – све у свему, иако аутор није написао повијест српске књижевности, у својој цијелости то је напoкон повијест српске књижевности, од XVIII стољећа на овамо, аспект који све поједине значајке тога дјела повезује у сувислу складну цјелину.” Видети: Зденко Шкреб, „Зnanствено дјело Драгише Живковића”, *Књижевна реч*, год. XV, бр. 271, 25. I 1986, 7.

има још неколико занимљивих како индивидуалних тако и колективних прилога, али су улога и значај *Теорије књижевности* Драгише Живковића јасни и непобитни. Због тога с разлогом о овом приручнику можемо говорити као о специфичном феномену, без преседана у српској уџбеничкој литератури.

Драгоценост педагошке делатности Драгише Живковића видљива је и у многим другим доменима књижевнотеоријског знања. Ваља се, тако, подсетити да је управо овај аутор израдио и 1964. године објавио веома корисну *Читанку* (1964) која, „са обрађеним текстовима и задацима”, у потпуности прати композициону и тематску структуру уџбеника *Теорије књижевности*. У „Уводној речи” своје књиге аутор вели да је та *Читанка* чак „саставни део моје *Теорије књижевности*”,³⁸ па је, као изузетно корисно дидактичко средство, она у периоду 1964–1972. доживела укупно осам издања. У домену генолошке проблематике веома је корисна била својеврсна читанка намењена упознавању са сложеностима лирске песме: у тој књизи, насловљеној са *Лирска поезија* (1987) Живковић је начинио хрестоматију текстова сачињену од примера различитих лирских врста и подврста. Ова два приручника сведоче какву је пажњу професор Живковић посвећивао раду с млађим нараштајима у домену наставе књижевности, а посебно књижевнотеоријске проблематике.

Једно од крунских резултата српске и југословенске књижевнотеоријске мисли јесте и драгоцен *Речник књижевних ѿермина* (Институт за књижевност и уметност – „Нолит”, Београд 1985, 1992, 2001),³⁹ колективно дело које је настало на Институту за књижевност и уметност у Београду, а на челу тог тима истраживача, у завршној фази посла, нашао се управо професор Драгиша Живковић. Наравно, на сваком од написаних текстова најснажнији печат је оставио аутор тих прилога, па у овом *Речнику књижевних ѿермина* има веома разноврсних доприноса тога типа: има извршних текстова, има веома добрих и солидних, али има и понеки који би било боље допунити и изменити. И сам концептуални основ, ширина азбучника, а поготово они најбољи текстови дали су такву научну убедљивост *Речнику књижевних ѿермина* да он, неоспорно, може на понос служити пре свега српској науци о књижевности, а онда и свим учесницима овог пројекта. Улога Драгише Живковића у изради овог драгоценог енциклопедијског прируч-

³⁸ Драгиша Живковић, *Теорија књижевности: читанка са обрађеним ѿекстивима и задацима*, „Научна књига” – „Свјетлост”, Београд – Сарајево 1964, 3.

³⁹ *Речник књижевних ѿермина* појавио се до сада у три издања, од којих је у прва два (1985, 1992) извршни издавач био београдски „Нолит”, а у трећем бањалучки „Романов” (2001).

ника је недвосмислена и веома видљива, а нарочито је то лако сагледати када се *Речник књижевних њермина* упореди са концептуалном основом Живковићеве *Теорије књижевности*. У континуитету ових двеју драгоцених публикација може се лепо уочити колико је тачно рећи да је Живковићева *Теорија књижевности* у настави књижевности обезбедила књижевнотеоријски темељ за методолошку трансформацију српске, а и шире југословенске, науке о књижевности. Та трансформација водила је ка све дубљим и пространијим облицима унутрашњег, иманентног проучавања књижевности. Даља, много разуђенија и пространија елаборација књижевнотеоријске проблематике јасно је дошла до изражаја управо у *Речнику књижевних њермина*.

На самом крају, ваљало би рећи и неку реч о томе шта је, према мојим непосредним сазнањима, Живковић учинио како би се унапредила и настава књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду. На том факултету је Живковић био декан у свега једном двогодишњем мандату (1971–1973), али је он много више од свог формалног положаја утицао на то да се неки драгоцени проучаваоци књижевности доведу на факултет као облик персоналног, стручног појачавања матичне студијске групе. О два таква случаја могу да говорим из прве руке, јер су ми сами протагонисти о томе говорили. Академик Светозар Петровић ми је, док сам му асистирао на пројекту *Colloquia litteraria*, причао да је он из Загребa у Нови Сад дошао на позив управо Драгише Живковића. Тај трансфер је обављен на огромно задовољство студената који су имали такву интелектуалну привилегију, управо тако – привилегију, да слушају предавања професора Петровића. И дан данашњи његови часови представљају за мене интелектуално благо којег се са радошћу и озареношћу присећам.

Други један покушај Драгише Живковића да појача новосадску катедру за српску књижевност није се, нажалост, завршио успешно. О томе ми је сведочио актер тих догађања, академик Новица Петковић, којег је, усред његових проблема које је доживљавао у Сарајеву, Драгиша Живковић позвао да дође у Нови Сад, на Филозофски факултет. Био је то гест за свако поштовање, гест који је скопчан са многим ризицима, а сви су они происходили из чињенице да су партијски комитети, онај у Сарајеву пре свега, али и овај у Новом Саду, предузели много тога да Новици Петковићу живот постане неподношљив. Не залазећи много у наративне детаље ове фабуле, можемо само зажалити због тога што Новица Петковић, сарајевски ђак професора Живковића, није дошао за професора Теорије књижевности у Новом Саду. Премда већ у пензији, професор Живковић је учинио шта је могао, али су многи

други, заједно са комитетским администраторима, били јачи, па најбољи структуралиста и семиотичар којег у српској науци о књижевности имамо у коначном исходу ипак није дошао у Нови Сад.

Било је прича о томе да је и у случају неких других појачања новосадске Катедре за српску књижевност Драгиша Живковић имао пресудну реч. Ја о томе не могу да сведочим јер о томе не знам ништа из прве руке. Нека о томе посведоче они који то знају, али сам сигуран да ће и та сведочења учинити да лик професора Драгише Живковића, са пуном својом брижњошћу и доброхотношћу, и убудуће само добија на сјају и убедљивости. Професора Живковића сећам се из случајних сусрета у старој згради Филозофског факултета у Новом Саду, кад је он већ био на крају своје универзитетске каријере. Кретао се лагано, без журбе и нервозе, као човек који мисли своју мисао чак и у тренуцима док хода или обавља неке крајње тривијалне послове. Први пут сам чуо Драгишу Живковића како говори у Свечаној сали Матице српске: тада је најављивао предавача Зденка Шкреба, укратко описујући његов научни лик и дело. Живковић је говорио исто онако одмерено како је и писао, а све то је чинио онако како је и ходао. А у Матици српској он се активирао одмах по доласку на новосадски Филозофски факултет 1962. године. Те исте године постао је члан Одбора Одељења за књижевност и језик, а касније и члан уредништва *Летописа Матице српске* у периоду 1969–1973. У два мандата био је члан Управног одбора ове установе 1970–1974. и 1991–1994. Најдуже је радио као главни и одговорни уредник *Зборника Матице српске за књижевност и језик*: године 1979. преузео је уреднички посао од Младена Лесковца, а престао је са радом 1994. године, да би уредништво предао Томиславу Бекићу.

Отвореност духа, критичка доследност и одмереност мисли Драгише Живковића учинили су да је он, уз добре генетске предиспозиције, задуго очувао радну кондицију, племениту радозналост и отвореност према новим појавама, како у науци о књижевности тако и у самој књижевности. Баш због таквих његових особина савршено је природно када он, у већ више него позним годинама, са задовољством испише неколико текстова о Душану Иванићу, структуралистички оријентисаном проучаваоцу књижевности који је ишколован управо на оном теоријском и методолошком наслеђу које се од 1958. почело отварати са драгоценом Живковићевом *Теоријом књижевности* и са многим новим појавама у науци о књижевности. Баш због тога је савршено природно и то да, као човек који је зашао у девету деценију живота, Драгиша Живковић напише текст књижевнокритичког приказа нове књиге (романа *Мамац*) тада, 1997. године, релативно младог Давида Албахарија.

Они који знају Драгишу Живковића и његову отвореност духа, знају и то да су овакви његови гестови потпуно природни и њему својствени. Ипак, у тим гестовима има нечег необичног, доброхотног и надасве креативног, а управо такав је и био Драгиша Живковић. Као човек мирног, контемплативног карактера, он је неговао мисаону уравнотеженост, без које нема истинског интелектуалног увида и трајнијег стваралачког чина. Таква врста искуства уграђивала се у сваки Живковићев стваралачки чин, па је све то постало неспорни, можда и најважнији додатни чинилац који обезбеђује вредност и трајност свему ономе што је он створио. Због свега тога његови прилози српској науци о књижевности задуго ће остати изазов за све будуће стручњаке и проучаваоце у овој области знања.*

* Реч изговорена приликом обележавања стогодишњице рођења Драгише Живковића, у Матици српској, 25. децембра 2014. године.